

Sándor Klára: A székely írás reneszánsza

(Budapest: Typotex Könyvkiadó, 2017), 311 l.

Az itt bemutatandó kötet egy három évtizedes kutatói út újabb állomása. Sándor Klára 1987 óta foglalkozik a székely írás történetével. Első komoly publikációja e tárgyban 1991-ben jelent meg (*A Bolognai Rovásémlék* [Szeged: JATE Magyar Őstörténeti Könyvtár, 1991]), melyben a bolognai egyetemi könyvtár Marsigli-gyűjteményében található székely rovás-émlék részletes filológiai és nyelvtörténeti elemzését találjuk. Jelen kötet közvetlen előzménye *A székely írás nyomában* (Budapest: Typotex Kiadó, 2014) című kötet, melyben a szerző a székely írás korai történetét, lehetséges török kapcsolatait, valamint a 10. századból származó más Kárpát-medencei írásémlékekkel való viszonyát tárgyalta. A sorozatnak e recenzió tárgyát képező utolsó kötete a székely írás 13–17. századi kultúrtörténetét mutatja be, két kérdést állítva a középpontba: 1) Hogyan alakult ki a székely írás kultusza Mátyás udvarában? 2) Milyen szerepet játszhattak e kultusz feltámasztásában és a 17. század végéig tartó további hagyományozásában a ferencesek?

Sándor Klára könyvének első fejezete a *Nikolsburgi Ábécére* vonatkozó legújabb kutatási eredmények összefoglalását tartalmazza. Szerencsés helyzetben vagyunk, mert 2011-ben Szelp Szabolcsnak köszönhetően előkerült az az ősnymtatvány, melyből 1933-ban kimetszették a rovásírásos emléket tartalmazó pergament. Bartholomaeus Anglicus *De proprietatibus rerum* (Nürnberg: 1483) című ősnymtatványa jelenleg a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum könyvtárában található.

Sándor Klára bemutatja az ősnymtatvány eltűnésének és megtalálásának izgalmas történetét, majd felvázolja azt a tágabb és szűkebb kontextust, amelyben a *Nikolsburgi Ábécé* keletkezett. A forráskötet megtalálásának legfontosabb eredménye az, hogy sikerült minden kétséget kizáróan azonosítani a székely ábécé lejegyzőjét, és ezáltal meghatározni azt is, hogy a *Nikolsburgi Ábécé* csak 1483 után keletkezhetett. A lejegyző nem más, mint az ősnymtatvány első tulajdonosa, Philipus de Penczicz morva nemes, akiről ugyan nem sok adat maradt fenn, de annyi mégiscsak, hogy meg lehessen állapítani azokat a magyar kapcsolatokat, melyek révén a székely írás Penczicz érdeklődésének homlokterébe került. Sándor Klára meggyőzően érvel amellett, hogy ezek a magyar kapcsolatok a budai királyi udvar felé mutatnak.

Azt, hogy létezett egy humanista mozgalom a székely rovásírás körül, már többen is felvetették (pl. Róna-Tas András, Horváth Iván). Hogy ennek gyökerei Mátyás udvarába nyúlnak vissza, azt elsősorban Róna-Tas András hangoztatta. Mielőtt azonban eljutnánk Mátyás udvaráig, egy kissé hosszú (húsz oldal) bevezetésen kell átverekednie magát az olvasónak. Ebben a szerző a középkori magyarországi történetírás főbb kérdéseit tárgyalja időben visszafele haladva: előbb van szó Thuróczyról, Ransanusról és Bonfiniról, utána a Képes Krónikáról és Anonymusról stb., míg végül eljutunk Kézai Simon krónikájáig. Kézai szerepeltetése a székely írásról szóló monográfiában teljességgel érthető és szükséges is, hiszen a *Gesta Hungarorum*

az első olyan írott forrás, mely foglalkozik a székelyek írásával. Kézai azt állította, hogy a székelyeknek nincs önálló írásuk, hanem a románoktól vették kölcsön betűiket: „non tamen in Pannonia, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt [a székelyek], unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur”. (*Scriptores rerum Hungaricarum* [SRH], 1 ed. E. Szentpétery [Budapest, Typ. Univ.], 153.) Kézai beszámolója kapcsán Sándor Klára vitatkozik Püspöki Nagy Péter azon állításával, hogy „Kézai följegyzése valójában az ortodox kereszténységre tért vlahok (románok) által használt ósláv írásra vonatkozik” (92). Püspöki Nagy szó szerint értelmezte Kézai szövegét, és valóban úgy vélte, hogy a székelyeknek nem volt saját írásuk, hanem az általuk használt betűket a románoktól vették át: „A krónikás tehát nem a székelyek, hanem a vlahok, azaz az oláhok írásáról szól. [...] Kézai ismertetett helye nem tekinthető tehát a 'rovásírás' első említésének éppen úgy, mint az ő nyomában járó Kálti Márk sem.” (PÜSPÖKI NAGY Péter, „A 'rovásírás' írástani helye és szerepe a magyar művelődés történetében”, in *Magyar Herold Forrásközlő, Családtörténeti és Címertani évkönyv, 1, A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181-1981*, szerk. KÁLLAY István [Budapest: ELTE BTK, 1984], 22.) Püspöki Nagy tehát teljes mértékben elfogadta az *intentio auctoris*t, mert Kézai valóban azt akarta üzeni, hogy a székelyeknek nincs saját írásuk, hanem a románok cirill betűit használják. Sándor Klára két érvet hoz fel Püspöki Naggyal szemben: 1) „Semmi nyoma annak, hogy a székelyek valaha a latin és a székely betűkön kívül bármilyen más ábécét használtak volna.” 2) „A 13. század végéről – tehát Kézai idejéből – viszont a székely írásnak van már emléke.” (92). Az

első érv teljesen helytálló, jóllehet kerültek elő Székelyföldről olyan 17–18. századi rovásírásosnak hitt emlékek, melyekről később kiderült, hogy azok valójában cirill betűkkel készültek: pl. Kovásznáról egy feliratos fenyőfa mestergerenda, a cirill betűkkel rótt 1735-ös évszámot tartalmazza; vagy a homoródkarácsonyfalvi 1677-ben készült szarvasagancs löporszarú, mely cirill betűkkel egy román személynevet örökít meg: Sta(n)ciul Lăcăt(u)ș (vö. BENKŐ Elek, „Régészeti megjegyzések székelyföldi rovásfeliratokhoz”, *Magyar Nyelv* 90, 2. sz. [1994]: 166–167). Ezeket nyilván nem székelyek, hanem Székelyföldre vetődött románok írhatták, de ettől függetlenül arra kiváló bizonyítékok, hogy a cirill betűs „rovások” a székely „rovásírásos” emlékeket tartalmazó anyagokhoz kísértetiesen hasonló hordozókon (mestergerenda, löporszarú) bukkannak fel.

Sándor Klára második érve több kérdést is felvet, melyeken általában a székely írás kutatói átsiklanak. Kétségtelen, hogy Benkő Elek régészeti kutatásainak következtében elfogadhatjuk azt, hogy datálható néhány rovásfelirat már a 13–14. századra (tehát elvben Kézai Simon korára) is: a homoródkarácsonyfalvi, vargyasi, székelydályai (13–14. század); székelyderzsi, gelencei, bágyi (15. század). E „nyúl farknyi” (Horváth Iván) feliratok azonban semmilyen történeti értesülést nem nyújtanak, hisz a vargyasit kivéve (melynek talán van elfogadható olvasata) még egyiket sem sikerült megfejteni. A helyzet nagyban hasonlít a nem Székelyföldről származó írásos jeleket tartalmazó egyéb leletek esetéhez – Nagyszentmiklósi Kincs, Szarvasi Tűtartó stb. – melyeket úgyszintén nem sikerült eddig megfejteni. Olyan kevés jelet tartalmaznak ezek a feliratok, hogy nem lehet belőlük teljes ábécét kikövetkeztetni.

Ezért olvasásuk óhatatlanul a későbbi – a *Nikolsburgi Ábécé* alapján csakis 15. század utáni – ábécék felől történik, ami meghatározza az eredményt. Természetes, hogy az ismert ábécé betűit szeretnénk belelátni a még megfejtetlen feliratokba is, de mi a garancia arra, hogy a 15. századtól ismert rovásjeleket tartalmaznak a 13–14. századi leletek is? Ráadásul kétszáz év alatt még a latin betűs írás is változott (egy 15. századi betű nem úgy néz ki, mint egy 13. századi), vajon változott-e, s ha igen mennyit, és hogyan a székely írás? Sajnos ilyen csekély számú, bizonytalan megfejtésű lelet alapján csak feltenni tudjuk ezeket a kérdéseket, megválaszolni nem.

De tegyük fel, hogy valóban készültek már a 13. század végén székely írással feliratok Székelyföldön. A rovásírás-kutatás akkor is adós maradt eddig annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy ezekről miként szerzett tudomást Kézai Simon. Nagy Géza elképzelhetetlennek tartotta, hogy a székelyek rovásírásukat a „műveletlen” románoktól vegyék át, ezért azt bizonygatta, hogy a Kézai által említett *Blackis* szó nem is a románokat, hanem a *bulákok*knak nevezett volgai bolgárokat jelölte, azaz a blakok nem románok, hanem bolgárok. (NAGY Géza, „Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyükhöz”, *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, 2, [1891]: 211–213. Lásd még: MAKKAY János, „Siculica Hungarica – Nagy Gézától László Gyuláig”, *Acta Siculica*, 2, [2008]: 230.) Később Sebestyén Gyula is képtelen mendemondának minősítette Kézainak a románoktól való székely íráskölcsönzésre vonatkozó állításait. (SEBESTYÉN Gyula, *Telegdi János Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézírata* [Budapest: Athenaeum, 1903], 3.) Az ügyben napjainkban is születnek újabb és újabb elméletek, így

például Komlóssy Gyöngyi úgy véli, hogy Kézai (és az őt követő *Képes Krónika* szerzője) „nem a szláv egyházi nyelv cirill betűiről, hanem a botokra vésett számrovásról” írt, „melyet a gondjaira bízott állatok számontartására használtak” a 13. századi székelyek. (KOMLÓSSY Gyöngyi, „Ősi betűk – mitikus történelem,” *Irodalomtörténeti Közlemények* 110 [2006]: 530.)

Sándor Klára azt állítja, hogy Kézai értesülései ugyan igen pontatlanok, de a szerző mégiscsak a székely ábécéről beszél a szóban forgó helyen. Honnan és hogyan szerezte Kézai e pontatlan értesüléseit? Tudjuk, hogy sohasem járt nemhogy a Székelyföldön, de még Erdélyben sem. Azt is tudjuk Szűcs Jenő nagy Kézai-tanulmánya óta, hogy Kézai krónikájának az a része, ahol a székelyek és a románok írásáról beszél, nem egy korábbi forrás imitálása, hanem a szerző önálló alkotása. A rejtély megoldására véleményem szerint a legelfogadhatóbb ötlettel eddig Makkai László állt elő. Mivel egyetlen rovásírás-kutató munkájában sem láttam, hogy hivatkozna Makkai véleményére, úgy gondolom, nem árt egészében idézni azt: „Az erdélyi románok cirill betűs szláv írásbeliségére az első ismert adatot Kézai Simon 1280 körüli krónikájában olvashatjuk, aki elmondja, hogy a székelyek Attila halála után Erdélybe menekültek, s ott a hegyek közt éltek a románokkal, akiknek betűit használják. Nyilvánvalóan arról van szó, hogy *Kézai látott* cirill betűs román (szláv nyelvű) és rovásírásos székely (magyar nyelvű írást), de *egyiket sem tudta olvasni*, viszont az ótörök székely rovásírásba bekerült néhány görög és glagolita betű által megtévesztve, a kétféle írást azonosította.” (*Erdély története* I, főszerk. KÖPECZI Béla [Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988], 405; kiemelések tőlem.) Hogy Makkai ötle-

te lehet jelenleg a legvalószínűbb magyarázat Kézai székely–román betűs elméletére, azt az is megerősíti, hogy Benkő Elek – Makkai véleményének ismerete nélkül – szintén hasonló eredményre jutott: „Kézai hallomásból tudhatott valamit a székelyek írásáról, mely írás románoktól történt átvétele nyilvánvaló képtelenség. Ugyanakkor tény marad, hogy a székely rovásírás nem szakember számára összetéveszthető a románok cirill betűs régi írásával, s e tévesztést a rovásábécé cirill – de nem román – eredetű jegyei csak elősegítették, nemcsak Kézainál, de, mint a fenti példából láttuk, napjaink kutatásában is.” (BENKŐ Elek, „Régészeti megjegyzések a székelyföldi rovásfeliratokhoz”, *Magyar Nyelv* 90, 2. sz. [1994]: 168.)

Vajon ki lehetett az a nem szakember, aki Kézai korában összetévesztette a székely rovásírást a románok által használt óegyházi szláv ábécé betűivel? Nem véletlenül emeltem ki dőlt betűvel Makkai szövegében a fenti két részt. Nehezen képzelhető ugyanis el az, hogy az Erdélyben soha meg nem forduló Kézai maga lehetett ez a képzetlen szakember. A hipotézis felvázolásához mindig célszerű abból kiindulni, amit biztosan tudunk, majd jelezni azt, hogy melyik pont után következnek a feltételezések. Biztosan tudjuk, hogy 1) a 13–14. századi rovás emlékek mindegyike templomokból került elő; 2) mindegyike jól körülhatárolható helyről, Udvarhelyszék déli peremvidékéről, mintegy 30 km átmérőjű területéről származik; 3) a 13. század végéről nincs egyetlen a románokkal kapcsolatba hozható cirill betűs óegyházi szláv szöveg sem; 4) tudjuk viszont, hogy Erdélyben épp ekkor kezdenek megjelenni a románok, akiknek kenézei Dél-Erdélyben felépítették az első templomokat; 5) cirill betűkkel készült óegyházi szláv fel-

iratokkal csakis ezekben a templomokban lehetett találkozni a korban.

Hipotézis, első szint: azt a híresztelést (*uti perhibentur*) – amely, ahogyan azt Kézai írja, saját fülébe is eljutott –, hogy a székelyek írásukban a románok óegyházi szláv cirill betűit használják, olyan személy kelthette, aki egyaránt megfordult székely és román templomban is. Minden bizonnyal latin műveltségű egyházi személy (pap, de még inkább szerzetes) lehetett, akinek feltűnt ugyan a két írás első látásra is hasonló volta, de valójában egyiket sem tudta elolvasni. Hipotézis, második szint: ha a legkorábbi székely rovásírásos emlékek Udvarhelyszék déli részében vannak, akkor ezen templomok valamelyikében fordulhatott meg a feltételezett informátorunk. Szláv feliratokat tartalmazó román templomokat a 13. század végén szintén Dél-Erdélyben (Hátszeg, Fogaras környéke) találhatott utazónk. Hipotézis, harmadik szint: a híresztelés forrása a kerci kolostor egyik cisztercita szerzetese lehetett. Karácsonyi János már 1913-ban pontosan megnevezte azt a kerci cisztercita szerzetest, akitől Kézai a székelyekre vonatkozó információkat vette: Bertót avagy Bertoldus. (KARÁCSONYI János, „Kitől hallotta Kézai az erdélyi székelyekre vonatkozó híreket?”, *Századok*, 47 [1913]: 394.) Kézai informátorának pontos megnevezésével ugyan óvatosabb lennék, mint Karácsonyi, de abban mindenképp egyetértek vele, hogy a hírforrást Kercen érdemes keresnünk. Kerc környékén már a 13. század elejétől éltek románok, az 1241. évi tatárjárás után pedig még többen települtek be. (BINDER Pál, „Havaselve vajdaság megalakulásának dél-erdélyi előzményei és következményei [13–14. század]”, *Századok* 129 [1995]: 1130–1131, 1138.) Kerctől az udvarhelyszéki templomok

mindössze 80–100 km-re található, tehát nem volt lehetetlen egy szerzetes számára bejárni ezt a vidéket. Az is lehet, hogy nem szerzetes, hanem a kerci építő- és kőfaragó műhely valamelyik tagja lehetett a szóban forgó személy, hiszen tudjuk, hogy a kerci mesterek több korabeli erdélyi templomban is dolgoztak. Ráadásul a királyi udvar és a kerci kolostor (később apátság) között épp akkor lehetett a legintenzívebb a kapcsolat, amikor a királyi udvarban dolgozó Kézai elkezdte írni krónikáját, 1280–1282 között ugyanis Kun László épp a kerci kolostorban őriztette a koronát. (ENTZ Géza, „Le chantier cistercien de Kerc (Cîrța)”, *Acta Historiae Artium* 9 [1963]: 3–39.)

Mindezek után még egy kérdést érdemes feltennünk Kézai tudósítása kapcsán: miért részesítette előnyben a románok írását, és miért írta azt, hogy a székelyek voltak a betűk kölcsönvevői? Mert ha valóban arról van szó, hogy valaki „nem szakember” összetévesztette a két írást, attól még Kézai írhatta volna azt is, hogy a cirill betűvel író románok vették át a székelyektől a rovásírást. Ezáltal persze nyomban a székely írás ősi voltát, valamint a székelyek és a magyarok közös őseinek, a hunoknak írásismeretét és így műveltségbeli fölényét is hangsúlyozhatta volna a magyar krónika. E kérdésre magam sem tudok kielégítő választ adni, de úgy vélem, annak, hogy Kézai kihagyta ezt a „ziccet”, volt valami oka. A válasz talán abban keresendő, hogy Kézai, jóllehet a magyarokhoz hasonlóan a székelyeket is a hunoktól származtatta, a székelyeket mégsem tartotta ugyanolyan jó hunoknak, mint a magyarokat. Kézai egyik legfőbb érték kategóriája a vérségi tisztaság, a „pura Hungaria” volt. Azaz szemében azok a hun-magyarok voltak a legértékesebbek, akik ősidők óta megőrizték vérségi, nemzetségbeli tisztaságukat,

és nem keveredtek más népekkel. A tiszta, „törzsökös” magyarokkal szemben vannak az idegenekkel keveredett korcs *natiók* (*missitalius exterarum nationis*), melyeket általában negatív felhangokkal emleget Kézai. (Szűcs Jenő, „Társadalomelmélet, politikai teória és történet szemlélet Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában”, *Századok* 107 [1973]: 621–622, 641; VESZPRÉMY László, „Kézai Simon a 'fajtisztá' Magyarországról”, *Magyar Könyvszemle* 109 [1993]: 430–431.) A hun-székelyek kapcsán Kézai kétszer is előhossa a keveredés ügyét. Egyszer Csaba révén, akiről azt írja, hogy amikor Görögországból visszatért Szkítiába, s kérkedni kezdett anyja előkelőségével (aki a görög császár leánya volt), a „hunok nemessége megvetette, mondván: nem igazi fia Szkítiának, csak afféle jövevény, idegen népség gyermeke”. (KÉZAI Simon, *A magyarok cselekedetei*, ford. BOLLÓK János, *Milleniumi Magyar Történelem, Források*, [Budapest: Osiris Kiadó, 2001], 102.) Másodsorra pedig épp a székelyek írása kapcsán, akikről, ahogyan azt találóan írja Sándor Klára is, világosan azt állítja, hogy „keveredtek a vlahokkal, írásuk e keveredés nyoma, nem pedig szkíta örökség” (92).

Kézai eljárásának súlyossága akkor válik nyilvánvalóbbá, ha nyomon követjük a *Gesta* ezen szöveghelyének későbbi recepcióját, ahogyan azt Sándor Klára meg is teszi. A *Képes Krónika* még szó szerint hozza Kézai szövegét, Thuróczy viszont már teljesen átírja azt: „Ezek a székelyek azon hunoknak a maradékai, akik az első vonalban jöttek be Pannóniába, és minthogy az ő népük, azóta sem keveredett idegen vérrel, mind erkölcsükben szigorúbbak, mind pedig a földek felosztásában nagyon különböznek a többi magyartól. Ők még nem felejtették el a szkíta betűket, nem is használnak tintát és

papírt, hanem botokra vésik azokat rovás módjára.” (THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, ford. BELLUS Ibolya, KRISTÓ Gyula, Milleniumi Magyar Történelem, Források [Budapest: Osiris Kiadó, 2001], 58.) Sándor Klára meggyőzően mutatja be, hogy Thuróczy székelyei épp Kézai székelyeinek az ellentétjei: nem kevert népesség (tisztá hunok); írásuk nem átvétel, hanem ősi örökség. És közben eltűnnek a képből a románok. Talán csak nem azért, mert az már mégis csak sok lehetett Thuróczy számára, hogy a dicső szkiták még dicsőbb utódai, a székelyek, a vad és barbár románoktól tanulják el az írás mesterségét? Ugyanakkor Thuróczy eljárása szokatlan is, mert a budai udvarban mindenki számára köztudott volt Mátyás román származása, tehát abból, hogy a székelyek a románoktól vették át betűiket, egy kis humanista fantáziával akár még Mátyás eredeti népének a magasztalását is ki lehetett volna kerekíteni. Ahogy viszont Kézai nem dicsérte a székelyeket, úgy Thuróczy sem a románokat. Pedig „román kérdés” létezett a budai udvarban, és eljárásával, ha közvetve is, de állást foglalt benne Thuróczy. Bonfinitól tudjuk, hogy Mátyás esetében volt egy lejárató kampány, mely széltében-hosszában híresztelte Mátyás alacsony származását és idegen, román voltát: „Jól tudta, hogy ellenfelei lenézik alantas származását; széltében beszél, hogy oláh nemből született; egyesek korcsnak mondják, akit különböző nevű szülők hoztak a világra [épp mint Csaba és a székelyek kevert népe Kézainál – N. L.] elsősorban az innenső Magyarország főurai mondogatták, hogy nem kell túrni az oláh királyocskát.” (ANTONIO BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter [Budapest: Balassi Kiadó, 1995], 290.) Bonfini épp e rágalomok visszautasítására

vezette vissza Mátyás családfáját egészen a római Corvinusokig, hevesen tiltakozva a holló és a gyűrű-féle mese ellen, mely szerint Hunyadi János Zsigmond király és egy román bojárleány szerelemgyermeke lett volna. Bonfini tollán a románok ugyan rómaiakká nemesedtek, de Thuróczy eljárása mégis csak azt jelzi, hogy a magyar nemesi és humanista közvélekedésben kétszáz év alatt a románok igen erős presztízsveszteséget szenvedtek, míg a székelyek ezzel szemben jelentős presztízsnyerésre tettek szert. A székelyek írásáról nem is beszélve. A székely ábécé, írja Sándor Klára, a „hun örökség fontos bizonyítékává” vált, s „Mátyás udvarában a hunhagyományba ágyazva virágzott föl a székely írás kultusza. A szögletes székely betűk nem arra kellettek az udvarnak, hogy könyveket írjanak vele, hanem hogy ősi kultúráját mutassanak föl, s főként arra, hogy identitásképző szimbólumként, a történeti tudat formálásának eszközeként használják ki a benne rejlő lehetőségeket.” (113). Sándor Klára meggyőzően érvel amellett is, hogy a budai udvarban nem kitaláltak egy új írást, hanem csupán a már meglévő székely rovásírásnak biztosítottak nagyobb médiafelületet. Ezzel természetesen ellentmond annak a koncepciónak, melyet korábbi előzmények után (pl. Réthy László stb.) napjainkban legkövetkezetesebben Horváth Iván képvisel, azt tudniillik, hogy a székely rovásírás teljes egészében humanista koholmány.

Sándor Klára szerint a 15. század végi budai humanista udvarban megjelenő székely rovásírás-kultusznak nemcsak a már emlegetett *Nikolsburgi Ábécé* volt „terméke”, hanem az a székely rovásírásos naptár is, melyet az olasz hadmérnök és polihisztor, Luigi Ferdinando Marsigli mentett meg az elkallódástól 1690-ben.

A *Bolognai Rovásemlékként* (a kötetben: *Bolognai Emlék*) ismert forrásról Sándor Klára már közölt egy monográfiát 1991-ben. Jelen könyvének második, hosszabb része szintén a Marsigli-hagyatékban fennmaradt székely írásos emlék bemutatását tartalmazza az 1991 után született eredmények feldolgozásával és új értelmezésével együtt. Mielőtt a szerző magáról a forrásról szólna, részletesen bemutatja annak lejegyzőjét, Luigi Ferdinando Marsigli-t. Aprólékosan tárgyalja életútját, hosszasan elidőzve az 1690–1691 őszen és telén az erdélyi szorosok közelében, pontosabban a gyergyószárhegyi várban töltött időszaknál, mivel Marsigli ekkor szerezte meg azokat a forrásokat, amelyekről lemásolta a rovásírással készült emlékeket. A recenzensnek ezekhez a részekhez sok hozzáfűznivalója nincs, de egy apróbb észrevételt mégiscsak kénytelen megtenni. Sándor Klára azt írja, hogy Thaly Kálmán 1893-ban az Akadémiai Értesítőben kiadta Marsiglinak az erdélyi viseletekről készített rajzait, melyeket az olasz hadvezér szintén az 1690–1691. évi erdélyi hadjárat alkalmával gyűjtött. A helyzet ezzel szemben az, hogy Thaly csak a viseletalbum rajzaihoz készült olasz nyelvű magyarázó szövegeket ismertette, és azokat is csak kivonatossan. A huszonhét darabból álló, és a korabeli különböző erdélyi népek, és társadalmi csoportok (pl. anabaptisták) jellegzetes viseletét tartalmazó rajzok és az azokhoz fűzött magyarázatok sajnos a mai napig kiadatlanok.

A Marsigli-életrajz és gyűjtőmunka ismertetése után következik a rovásemlék bemutatása. Sándor Klára könyvének kétségtelenül ezek a legértékesebb részei. Eddig senki sem elemezte ilyen részletekbe menően, aprólékos mikrofilológiai munkával ezt a leghosszabb szöveget

tartalmazó rovásemléket. És ami még ennél is fontosabb: Sándor Klára mindent a helyszínen, Bolognában, a Marsigli-gyűjtemény vaskos 54. kötetét forgatva végezte el, szemben az emlék eddigi kutatóival (Sebestyén Gyula, Németh Gyula stb.), akiknek csak fényképfelvétel állt a rendelkezésükre. Sikerült is így komoly új eredményeket hoznia, melyek közül talán az a legfontosabb, hogy a rovásemléket nem egyedül jegyezte le Marsigli, hanem volt egy segítője is. A szerző a rovásemlék átírása, főleg a bibliai nevek kapcsán is fontos megállapításokat tesz, és azt a következtetést vonja, le, hogy az emlékek ezt a részét nem tanult egyházi írta (157).

A naptár elemzése és elhelyezése a többi ismert középkori naptáraink között ismét csak mintaszerű, ahogyan az ezekből levont következtetések is: a székely betűs naptár a csíziókhoz áll közelebb, nem egyházi vagy népi vallásos használatra készítették, hanem egész egyszerűen azért jegyezték le, hogy megőrkítsenek valamit ezzel az írással (201). Ezek után a szerző amellet érvel, hogy a naptár ferences kötődésű, majd azt igyekszik bizonyítani, hogy a székely naptár a 15. század második felében keletkezett. Ennek igazolására Sándor Klára hoz is néhány frappáns érvelt – pl. a székely naptár Szent Domonkos napját augusztus 5-ére jelzi, de ezt az emléknapot IV. Pál pápa augusztus 4-re tette át 1558-ban, tehát a naptár csak 1558 előtt keletkezhetett; vagy a *Bolognai Emlék ü és ő* grafémája a nikolsburgi és a székelydályai felirat hasonló betűihez áll közel. E két, kétségtelenül invenciózus érvehhez csupán annyit szeretnék hozzátenni, hogy Szent Domonkos ünnepének dátuma nem a székely írásos részben van, azaz nem rovásos betűvel jelölték a dátumot, hanem azt a latin betűsre fordító

kéz írta oda 1690-ben. Ezek után felmerül bennem a kérdés: vajon a dátum nem csak 1690-ben került oda? Ám ha ez így történt, akkor magyarázatra szorul az a tény, hogy miért tévesztette el a „fordító” egy nappal Szent Domonkos ünnepét, ha már jó száz évvel korábban augusztus 4-e volt ez a dátum? Az ü és ö graféma kapcsán figyelembe kellene venni, hogy tudtommal a székelydályai feliratnak nincs még megnyugtató megfejtése, ezért talán nem szerencsés azt mondani, hogy a felirat és a *Bolognai Emlék* két fent említett grafémája között kapcsolat van. Hisz maga Sándor Klára is azt írja, hogy „a bolognai ábécé és Kájoni e rövidebb, nem Telegdire visszamenő betűsora »rokon«. Azonos bennük az <ö>, <ü> és <r> jele.” (235.) Ha a *Bolognai Emlék* rokonait keressük, miért részesítjük előnybe a *Nikolsburgi Ábécét* Kájoni János ábécéjével szemben? Csak nem pusztán azért, mert a nikolsburgi a régebbi?

De a legnehezebb kérdés ezek után még mindig az, hogy miként maradt fenn és hagyományozódott ez a naptár kétszáz éven keresztül, úgy hogy semmi más nyomra nem maradt? Főleg azt nehéz nyomon követni és bizonyítani, hogy a székely naptár előképe egy, a 13. század végénél nem korábbi latin betűs és latin nyelvű naptár volt. Hogyan hagyományozódhattak ezek a naptárak? Kétszáz évig, vagy netán több ideig is őrizték azt a fát, amire rárótták a naptárt? Vagy lemásolták azt? Ki, mikor, hol? Ha Marsigli nem botról, hanem már valamely másolatról ismerte a naptárt, akkor valakinek tudnia kellett azt, hogy az egykor fára rótt naptár volt? Egyszóval ha megpróbáljuk a naptár keletkezését minél korábbra visszavezetni, elég ingoványos talajra érkezünk, és több kérdést nyitunk ki ezáltal, mint amennyit megválaszolunk. Nem lenne elfogadhatóbb a legegyszerűbb

magyarázat: a naptár a 17. század második felében keletkezett, a székely betűket tartalmazó fát (botot) maga Marsigli is látta, és valakinek a segítségével elkészítette az átíratot? Ezt a magyarázatot Sándor Klára meg is adja: „Marsigli Szárhegyen kapta a forrást, amit lemásolt. Kájoni János hagyatékából vették elő neki – a házfőnök három évvel a gróf ottjárta előtt halt meg Szárhegyen, ott is temették el. Kájoni [...] 1672-ben, szárhegyi házfőnökként állította össze néhány évvel később kinyomtatott kalendáriumának ferences és magyar ünnepekkel kiegészített naptárát, és 1673-ban másolta le a Lázár Imértől átvett Telegdi ábécét. A másik ábécénél [ebben vannak a *Bolognai Emlék* ö-jéhez és ü-jéhez hasonló betűk] nincs a másolás idejére utaló adat, de az sem történetelt sokkal korábban, vagy sokkal később. [...] Kájoni az 1672-ben, összeállított, magyar és ferences ünnepekkel kiegészített latin betűs naptárt – miután megismerte a székely írást – átírta székely betűkkel.” (247) Vagyis Marsigli ezt a naptárt másolta le.

Ezzel az elvarratlan szálaktól mentes koherens történettel azonban nem elég-szik meg a szerző. Igaz, ha ezt a hipotézist fogadjuk el, akkor nem tudjuk megmagyarázni, hogy hová tűnt a „rovásbot”, s azt sem, hogy ki írta az emlék ábécéjét és bibliai neveit. (Mint láttuk, erről a személyről Sándor Klára azt írta, hogy nem volt tapasztalt egyházfi.) Sándor Klárát láthatólag nem hagyja nyugodni az, hogy valamiféle kapcsolatot ne teremtsen a *Bolognai Emlék* és a *Nikolsburgi Ábécé* között, és az előbbit minél korábbra, lehetőleg a 15. század végére datálja. Ezzel azonban műfajváltási határhoz érkezik. Mindaz, amit a *Bolognai Emlék*ről leír, egészen addig, amíg azt nem akarja visszatuszkolni a 15. századba, kiváló kutatói munka,

remek mikrofilológiai elemzésekkel és komoly tudományos eredményekkel. Ám ami utána következik a monográfia utolsó lapjain Kapisztrán Jánossal, a ferencesek történetével, a *Moldvabányai Felirattal*, az számomra inkább novella, fordulatos cselekményszövevéssel és érdekes szereplőkkel. A történetet részletesen nem fogom ismertetni, de csak javasolni tudom mindenkinek, hogy olvassa el, mert érdekes élményben lesz része. Megtudhatja belőle többek közt azt, hogy pontosan kik voltak azok a ferences szerzetesek, akik a régi Szkitában maradt magyarok megtérítése érdekében a 15. század második felében összeállították azt a székely írásos naptárt, melyet 1690–1691 telén Marsigli a szárhegyi kastélyban lemásolt. Távol legyen tőlem az ironia: úgy vélem, hogy minden jó tudományos elméletnek hasonló invenciózus sejtések sora rakja le az alapjait. A feltevéseket azonban majd

újabb alapos vizsgálódások lesznek hivatottak cáfolni, pontosítani vagy igazolni.

Sándor Klára kétségtelenül jelenleg a székely (rovás)írás legeruditusabb és egyben legelhivatottabb kutatója a Kárpát-medencében. Irigylésre méltó az az empátikus készség, amellyel a székely írás körül elburjánzott alternatív, avagy egyenesen dilettáns elméletekhez közelít, ahogy azokat bemutatja, majd, nem sérítő módon, de könyörtelen, a tudományos gondolkodás módszereit messzemenően követő, logikával megcáfolja. A szerző legújabb könyve jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a székely írásról hiteles és tudományosan is megalapozott képet kaphassunk, és hogy ez a kép ne csak az akadémiai köztudatban, hanem a populáris regiszterben is ismertté és elfogadottá váljon.

Nagy Levente

Fénykeresők. Felvilágosult társaságok, irodalom és tudomány Közép-Európában – Lichtsucher. Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa

Kommentált forrásgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum kamarakiállításához, 2017. október. Írta, összeállította Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Kiss Margit, Lengyel Réka, Tüskés Gábor (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete, 2017), 217 l.

A Magyar Nemzeti Múzeumban 2017–2018 fordulóján néhány hónapig volt látható a Fénykeresők. Felvilágosult társaságok, irodalom és tudomány Közép-Európában című időszaki kiállítás. A Múzeum reprodukciókkal és – kisebb részt – saját gyűjteményeiből válogatott eredeti dokumentumokkal mutatta be azt a folyamatot, amely 1718-tól, Bél Mátyás magyarországi tudósok összefogását szorgalmazó első elképzelésétől 1825-ig, a Magyar Tudós

Társaság megalapításáig terjedt. A kiállítás koncepcióját a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének XVIII. Századi Osztálya dolgozta ki egy nemzetközi tanácskozáshoz kapcsolódóan. A kiállítás anyagát hivatott bemutatni és erre ráépülő értelmezéseket adni a *Fénykeresők* című könyv.

A kötet felépítése világos és áttekinthető. Egy rövid bevezető tisztázza létre-